

Усталеність та ефективність політичного ідеалу в умовах технічного поступу

Духовність і технічний прогрес: проблема гармонізації. Колективна монографія / Керівник авторськ. колективу О.В. Колос.— Вінниця: Вінницький державний технічний університет, 1997.— С. 189-198.

Розмаїтість політичних ідеалів, вироблених історією, обумовлена і закономірностями розвитку суспільства, і суспільним буттям, і особливостями відображення в головах людей їхніх потреб, інтересів, практичної суспільно-політичної діяльності, спрямованої на їхнє задоволення. Водночас, не можна не враховувати тих особливостей суспільного розвитку, життєдіяльності суспільства, що призвели до формування фундаментальних основ самого політичного ідеалу, тих його усталених елементів, що пройшли своєрідну апробацію часом і будуть визначати його формування надалі. Це твердження базується на певних тенденціях його розвитку, що знайшли свій відбиток, насамперед, в історично сформованих формах держави. Зрозуміло, що сьогодні політичний ідеал не правомірно ототожнювати тільки з якоюсь формою державного правління або ж політичного режиму. Проте, не викликає сумнівів і те, що спостереження за об'єктивним процесом еволюції політичного ідеалу корисно з тієї точки зору, що з висоти часу дозволяє виділити ці найбільш усталені його елементи, що пройшли апробацію часом.

Конкретизуючи дані поняття, відзначимо, що за формою державного устрою історія подає нам варіанти унітарної, федеративної і конфедеративної форми. За формою державного правління, політична практика протягом багатьох сторіч виявила монархію — абсолютну або конституційну, і республіку — парламентську або президентську. Політичний режим, як засіб існування політичної влади, також в основному існує в декількох варіантах: тоталітарному, авторитарному, ліберальному, демократичному. У цілому, весь цей "асортимент", пов'язаний із формою держави, можна віднести до усталених елементів, основ політичного ідеалу, що так чи інакше з'являються в різноманітних варіантах при його формуванні в політичній свідомості.

Але якщо поставити запитання: яка з форм державного устрою, правління, політичного режиму сьогодні є найкращою, то стосовно цього історична практика свідчить, що однозначної відповіді на це питання не існує. Вона повинна оцінюватися не сама по собі, а з урахуванням схильності духовного світу народу до її сприйняття. Пригадаємо, що й Аристотель, і Макіавеллі і Лок у свій час звертали на це увагу.

Різноманітні форми влади відомі дуже давно і навіть не з античних часів, хоча вивчати їх почали древні греки. Але демократію, монархію й аристократію сміливо можна зарахувати до найбільш усталених, «матеріалізованих» елементів політичних ідеалів історії, що не можна не враховувати сьогодні. У чому суть їх «історичної усталеності» і що в ідеалі може дати кожна з трьох елементів влади державі?

Демократія — це та форма влади, котра покликана щонайкраще мобілізувати особистість як діяльного елемента свого суспільства [1, 350]. Вона отримала сьогодні таке широке визнання у світі, що багатьма сприймається як данина, а не як політичний ідеал. Сьогодні (у відмінність, наприклад, від 1960-х і 1970-х років) більшість дослідників бачать у демократії систему політичної влади і не обумовлюють її наявністю яких би то не було соціальних або економічних характеристик. У чому вони дотепер розходяться фундаментально (хоча не завжди відкрито), так це в питанні про діапазон і масштаби політичних атрибутів демократії.

Теоретики демократії роблять упор на різні її властивості: участь (Руссо), представництво (Міллер), стримки і противаги (Медісон), конкуренцію еліт (Шумпетер), змагання (Даль), децентралізацію (Токвіль), рівність (Маркс), свободу (Хайєк). Основні виміри демократії відбиті, мабуть, у знаменитому лінкольновському визначенні: демократія — це правління народу, здійснюване народом і для народу. Хто сьогодні може сказати, який із названих аспектів демократії найбільше важливий: правління народу, або представництво; правління, здійснюване народом, або участь; правління для народу, або свобода з рівністю? Відповідно до цього й ідеал демократії в уявленні індивідів є певною мірою розчленованим.

Чимало сучасних учених пов'язують зміст демократії з елітами і доводять, що демократія завдяки виборам має дати дорогу найгіднішим представникам еліти, має оберігати суспільство від людей, які довго перебувають при владі, запобігати надмірній концентрації влади. Дехто з сучасних практичних політиків активно критикує тлумачення демократії як влади народу, застерігає від тотальної політизації суспільного організму, не сумніваючись, однак, що саме демократія постійно підтримує в середовищі правлячої верхівки стан пошуку й самовдосконалення. Окремі вчені (особливо в Росії) доводять небезпечність зведення демократії до найвищого ідеалу [2, 266].

Сьогодні часто говорять про те, що старогрецькі поліси були першими демократичними суспільствами. При цьому, проте, забувають додавати, що в них раби, що складають набагато більше число, ніж вільні громадяни, не тільки не мали ні єдиного політичного представництва, але і не користувалися взагалі ніякими привілеями. У Новий час демократію часто асоціюють із національною державою. Проте в подібних державах демократія, як правило, обмежується націоналізмом, від якого вона практично стає невіддільною [3; 4, 35]. Тому сьогодні, коли все гостріше постає питання про національну державу, в науковій літературі все більше з'являється публікацій, котрі висвітлюють різні аспекти демократії, про

розуміння демократії як ідеалу суспільного розвитку й про результати і перспективи демократизації як процесу [5; 6].

Сьогодні мало говорити про демократію взагалі. Виникла необхідність ввести нові додаткові визначення: елітарна демократія, унітарна, народна, регульована, демократія більшості, консенсусна тощо. Далі: демократія японська, американська, європейська тощо. Така множина варіантів інтерпретацій із неминучістю породжує проблему визначення "помилкової" або "істинної" демократії, а виходить, помилкових або істинних її ідеалів.

Ще більш заплутаним здається питання про критерії демократії, про те, яким чином вона повинна функціонувати. Тому що демократія, так само як і тиранія, завжди відносна і при відомих обставинах їх досить легко переплутати одне з одним. [7; 8].

Сьогодні спостерігаються інші крайнощі і непідготовленій суспільній свідомості нав'язують ідеал "справжньої демократії". Але, як здається, саме сьогодні на цьому фоні нам украй необхідна мудрість і надійні гарантії з тим, щоб обминути небезпеку тиранії. А вона існує, тому що криза суспільства, примітивний технологізм соціального керування, маргіналізація і багато інших факторів, як правило, призводять до тиранії. Крім того, в атмосфері зруйнованих цінностей і норм ми намагаємося запозичити в готовому вигляді характеристики західних політичних систем, що, як з'ясувалося, спроможні мутувати, а іманентно тендітні парламентські системи містять передумови перетворення у власну протилежність.

За словами українських вчених В. Бабкіна та В. Селіванова, історичний досвід свідчить, що демократія не може існувати в економічно відсталій, зруйнованій країні. Народ не може її прийняти, якщо вона несе із собою катастрофічне зниження рівня життя і зубожіння. Голодні і бідні не проти «продати» свої демократичні права і волі навіть тоталітарним режимам, що обіцяють швидке підвищення добробуту і стабільність [9].

Отже стосовно сьогодення, чимала кількість негараздів відбувається навіть не з принципової несумісності демократичних ідеалів із національною політичною культурою і менталітетом, а через півзаходи і спроби нав'язати відразу готову модель зрілої демократії, без урахування національної специфіки, досвіду історії й умов демократичного правління. Досвід історії вказує нам також на існування інших форм влади, що не менш традиційні в суспільстві і мають загально визнаний характер "матеріалізованих", усталених елементів політичного ідеалу.

Монархія. Її завжди можна вважати благом для будь-якого народу, якщо міркувати абстрактно і виставити за дужки народні претензії до конкретного монарха, що пов'язано з його сутнісними характеристиками. Справа в тому, що монархія завжди досить міцно персоніфікувала національну єдність, а в багатонаціональній державі — єдність усього народу. У найяскравішому вигляді це можна показати на прикладі чисто декоративних монархій, наприклад, японської — часів сегунату, або сучасних західноєвропейських монархій. Перетворюючи даний елемент влади в ідеал, від нього завжди чекають ролі об'єднувача-миротворця, що

покликаний зберегти в країні головне — єдність. У основі ж даного ідеалу — завжди особистість.

Якщо монархічні тенденції, або їхні елементи сильні в суспільстві і так чи інакше в будь-якій нації існує уява про доброго царя, освіченого монарха, "улюбленого батька нації", то це цілком обумовлено багатьма чинниками: бажанням навести в країні порядок за допомогою "твердої руки", розв'язати питання соціальної справедливості тощо. Навряд чи дані тенденції зникнуть і в майбутньому. Більш того, вони реально показують свою життєвість сьогодні на прикладі різноманітних виборних кампаній. Так, при опитуванні суспільної думки на початку січня 1997 р. у Великобританії, яким було охоплено біля 2,5 млн. чоловік, на питання "чи хочете Ви збереження в країні монархії?" 64% опитаних відповіли позитивно. Це пов'язано насамперед з устояними традиціями суспільства, у цілому задовільними результатами існування даної форми державного правління і тим, що багато політичних партій дискредитували себе своєю діяльністю і втратили довіру народу. Сьогодні орієнтація ведеться, як правило, на особистість політика.

Отже, якщо монархія персоніфікує в країні єдність нації і сприяє порядку, то життєздатність будь-якої держави, незалежно від форми правління, визначається наявністю аристократії і ступенем її впливу в суспільстві.

Народи, за словами В. Парето, за винятком коротких періодів часу, завжди управлялися аристократією. Та й вся історія людства — "це історія зміни аристократій" [10, 141].

Будь-яка форма правління майже нічого не значить, якщо в державі відсутній механізм висування нагору дійсно талановитих і обдарованих особистостей. Можна передати думку більш радикально: нездатність до формування аристократії і залученню її до влади — вірна ознака державної кризи, прелюдія до політичної катастрофи. Чому? Тому що кращі представники суспільства несуть і стверджують кращі ідеї. Вони — це хребет суспільства.

Але, насамперед, який зміст ми вкладаємо в поняття "аристократія"? Сьогодні в нас є "почуття гирі", як говорять японці, стосовно цього поняття, тому що аристократія як форма влади, та й як клас була викоренена (принаймні в колишньому СРСР) разом із її витонченим і вишуканим способом життя. А якщо пригадати, що "аристос" по-грецьки — "кращий", усе рівно важко задовольнитися цим розмитим визначенням. Що це таке — влада "кращих" і чи можемо ми сьогодні насправді визначити — хто такі ці "кращі"? Це питання покрите вже товстим прошарком вікового скептицизму, починаючи з Стародавньої Греції. Власне кажучи, вчення про людину аристократичну сходиться саме туди, більш конкретно — до визначення його у Платона. У його діалозі "Держава" саме той, у кого домінують високі якості душі, тобто розум і мужність, контролюють третій — низький стан. І в цій ієрархії розумний початок стоїть вище за мужній. Але Платон робить одну дуже важливу для нас примітку про те, що певні моральні якості душі не пов'язані цілком із певним станом. Платон вважав, що аристократизм духу —

поза станами, а справжня аристократія є аристократією духу. Аристократ — це людина, що пред'являє високі вимоги до себе, на відміну від людини юрби — користувача, споживача й обивателя. Зміст його життя складається в служінні, але не по примусу, а по внутрішній потребі, де шляхетна якість його душі — постійний двигун на шляху до нових здійснень. Але це усе в ідеалі. Надалі ж це поняття в історії людства так часто піддавалося підмінам і різним секуляризаціям, що сьогодні просто важко сказати — що може допомогти у відновленні його доброго імені. А якщо воно не відновлено, то навіть вживання такого слова, як "аристократія", пов'язана з деяким ризиком.

Історія підтверджує ще одне: аристократія ніколи не була носієм чужої культури. У широкому значенні слова, захоплення чужим могло бути властиво монарху. У якості прикладів можна згадати Олександра Македонського, Петра I тощо. Цього ніколи не відбувається з аристократією, тому що аристократизм завжди неодмінно пов'язаний із патріотизмом. Цю думку можна знайти й у Ф. Ніцше, котрий стверджував, що "людям знатної породи ... властиво, на відміну від "людей сучасних ідей", глибока повага до старожитності і родовитості" [11, 382.]

Отже, аристократія дуже цінна, тому що є стабілізатором суспільства. Вона консервативна, але цей консерватизм здоровий і його питома вага значно перевищує консерватизм у демократії і монархії. Справа, мабуть, у тому, що аристократ не в меншій, ніж майбутній монарх, і в набагато більшій мірі, ніж представник демократії із раннього віку усвідомлює свою "генетичну відповідальність" перед усім народом.

Тому сьогодні ясно, що наша істинна аристократія (як її розуміли хоча б Платон і Ортега-і-Гассет) повинна формуватися заново, але це проблема не тільки часу, виявлення і співвідношення дійсного і соціального рангів, про що говорив Ільїн. Йдеться, скоріше, про розумне поєднання матеріального і духовного. Перше, мабуть, повинно взяти на себе держава і вишукати матеріальні способи для елементарної і гідної оплати праці тих, котрих повинно зарахувати до еліти суспільства [12, 87-94]. Друге пов'язано з тим, що аристократія стане дійсним духовним лідером тільки в силу гідного виконання "головної ідеї" суспільства, що трансформується в такий політичний ідеал, котрий буде прийнятий основною масою народу. Якщо ж в країні порозуміння між тими, хто приймає рішення (чиновник держапарату чи керівник приватної комерційної фірми), і тими, хто їх здійснює, зводиться до мінімуму, відбувається втрата контакту взаємодії "верхів" та "низів". Підсумком цього стає тотальне відокремлення і партикуляція, порушення системних зв'язків управління (саботаж, що спрямований згори донизу і знизу догори), взаємна ворожість "верхів" та "низів", які створюють у підсумку передумови соціального конфлікту в суспільстві. В основі цього, насамперед, лежать матеріальні та духовні умови життя нації, що постійно погіршуються і втрачають будь-яке значення для національної еліти. Саме в цій ситуації яскраво виявляється невміння і, головне, — небажання еліти бути хранителькою нації. На думку А. Яцько, сьогодні проблема соціально-психологічного і духовного розколу в суспільстві, насамперед між елітою і

простим народом, взагалі є проблемою національної безпеки будь-якої держави [13, 34].

Закінчуючи характеристику усталених елементів політичного ідеалу, потрібно відзначити, що в цілому жодна з форм влади не ідеальна і самі по собі вони не гарні і не погані, а просто різні. Але те, що вони підтверджують своє існування в тих або інших майбутніх конструкціях державного устрою — безсумнівно. У всякому разі, багатовікова історична практика це підтверджує. Вона вказує ще на одну характерну закономірність: найдосконаліша форма та, що об'єднує в собі всі три елементи влади.

Можливо, що в зосередженні воєдино трьох видів влади суть політичного ідеалу державного устрою, котрий ми поки що безнадійно шукаємо на практиці? Зрозуміло, що цілком абсолютизувати навіть найпозитивніший висновок про це не можна, тому що сьогодні ми ясно усвідомлюємо: ідеальної держави ніколи не було і не буде, вона недосяжна, як абсолютна істина. Але якщо ми не прагнемо до ідеальної держави, не робимо спроб реалізувати наше уявлення про неї на практиці, то в чому шукати сенс людського відношення до політики і не тільки до неї?

Таким чином, історична практика показує, що поєднання монархічного, аристократичного і демократичного елементів влади є найбільш гармонічним, а значить і ідеальним. Мабуть, найбільш яскравим політологічним прикладом усталеності політичної моделі є сьогодні США. Її батьки-фундатори створили демократичну палату і квазіаристократичний сенат, і посаду виборного монарха в особі президента. Більш того, О. Гамільтон, Т. Джефферсон і інші вважали, що США, як крупна держава, неминуче буде еволюціонувати у монархію.

Чи можлива якась інша схема поєднання влади, ніж принцип їхнього поділу в сьогоднішніх історичних умовах? Мабуть, ні і тому є пояснення, пов'язані з об'єктивним і суб'єктивним характером сучасного суспільного розвитку. Об'єктивно, як уже згадувалося, принцип доповнення влади з його характерними елементами не застосовний через відсутність повного набору останніх.

Суб'єктивно те, що неусталеність сьогоднішніх державних систем і неймовірний динамізм політичного життя потребує, по-перше, структурувати і визначити "посадові обов'язки" тих видів влади, що реально існують: законодавчої, виконавчої і судової.

По-друге, в умовах існування цих влад не можна ігнорувати їхню спроможність до самозростання. В ідеальному варіанті життєдіяльності держави жодна з них не повинна домінувати над іншою і в певному поєднанні вони являють собою систему противаг над тією з влад, що прагне до цього самозростання. Цим, мабуть, сьогодні визначений один з основних критеріїв політичної стабільності будь-якої політичної системи, що дозволяє підвести деякі підсумки з описаних вище категоріальних засад політичного ідеалу.

Література

1. An introduction to the History of Sociology. - Chicago,1996.
2. Козенюк А.І. Сутнісні ознаки й проблеми утвердження демократичного політичного режиму // Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка.- К.: Академія, 2001.- 528 с.
3. Иорданский В. Национализм или затмение разума? // МЭиМО.-1990.-N10.
4. Тапар Р. Невловний ідеал // Кур'єр Юнеско.-1993. -N1.
5. Линц Х. Степан А. «Государственность», национализм и демократизация // Полис.- 1997.- №5.
6. Фарукшин М.Х. Федерализм и демократия: сложный баланс // Полис.- 1997.- №6.
7. Алексеева Т.А. Демократия как идея и процесс // Вопросы философии.- 1996.- N6.
8. Берджес Э. Демократия и насилие // Век XX и мир.-1990.-N10.
9. Бабкин В.Д., Селиванов В.Н. Народ и власть. Опыт системного исследования воззрений М.Е. Салтыкова-Щедрина.- К.: Манускрипт, 1996.
10. Парето В. О применении социологических теорий // Социолог.исследования.-1995.-N10.-137-145 с.
11. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла // Соч. в двух томах.- Т.2. - М.: Мысль,1990.
12. Фесенко В.В. Политическая элита Украины: противоречия формирования и развития // Полис.-1995.- N 6.
13. Яцько А. Проблема національної безпеки у контексті сучасної взаємодії етносів // Нова політика.- 2000.- №2.